Erindring og glemsel

Seminar i København 12. marts 2008

LINE SUHR MARSCHNER*

Title: Memory and oblivion. Seminar in Copenhagen 12th March 2008.

Abstract: *The concepts of memory and oblivion and their historical changeability were in focus at a seminar that took place in Copenhagen in March 2008.*

Through seven different presentations of this theme, it was shown how the acts of remembering and forgetting are active in the formation of new norms and of new cultural identities in periods of cultural transition such as late Antiquity and in the Reformation period.

*The four keynote speakers were Paul Connerton, who spoke on three types of forgetting; James M. Bradburne, who dealt with memory in action in Italian late-Renaissance gardens; Charles Hedrick Jr., whose presentation was on transformations of the *damnatio memoriae* practice between late Antique and early Christian culture; and finally Andrew Spicer, who considered the process of erasing the Catholic past in post-Reformation Scotland.*

Key words: Memory, oblivion, remembering, forgetting, late Antiquity, Reformation, cultural identity, transformation, transition.

Kulturforskningen har igennem længere tid haft fokus på et begreb som erindring og dets betydning for kulturdannelse og kulturel identitet. Fra indledningsvis at have haft øje for kollektiv erindring og dennes tilknytning til eksempelvis steder og monumenter har erindringsteoretikere siden set på, hvordan erindring tillige kan være knyttet til et folks sprog, ritualer, gestik mv. I de senere år har erindringsteoretikerne præciseret det vide og til en vis grad problematiske begreb kollektiv erindring ved nu snarere at tale om kulturel og social erindring og erindringsskabelse.

Et seminar, der blev afholdt i København i marts, satte nyt fokus på erindringsteorien og

afprøvede dens duelighed i analysen af specifikke, historiske perioder, nemlig overgangsperioder – perioder af kulturelt nybrud. Seminaret tog endvidere erindringens modpol glemsel i ed og betragtede disse to begreber som en dialektisk enhed. For kan man studere erindringsskabelse uden samtidig at beskæftige sig med glemsel?

Seminaret havde titlen *Erindringskonstruktioner – erindring og glemsel i overgangsperioder*. Initiativtagere og arrangører var Gitte Lønstrup og Martin Wangsgaard Jürgensen, begge ph.d.-studerende ved afdeling for Kirkehistorie på hhv. Aarhus og Københavns Universitet. De er i gang med to forskellige

184 forskningsprojekter, men eftersom begge projekter omhandler erindringsskabelse i overgangsperioder, var et incitament givet til at arrangere seminaret.

Ambitionen med seminaret var at undersøge, hvorledes erindring optræder i to markante overgangsperioder: senantikken, hvor overgangen til kristendommen fandt sted, og reformationstiden. Med udgangspunkt i spørgsmålet om, hvad der måden at erindre på og med måden at opfatte erindring på, var det ambitionen at undersøge, hvordan det manifesteres i den materielle og sociale kultur. Endvidere rejste seminaret spørgsmålet om, hvordan erindring og glemsel er blevet brugt som redskaber i dannelsen af nye identiteter, normer og traditioner i overgangsperioder.

Arrangørerne havde satset stort og inviteret en række internationale notabiliteter fra forskellige fagtraditioner, der gladeligt accepterede at flyve til København og berige deltagerens horisont. De kendte hinanden af navn og havde tydeligvis set frem til at møde hinanden, hvorfor de bibragte seminaret en mærkbar og smittende entusiasme. Gennem det interdisciplinært tilrettelagte program blev bl.a. sociologi, historie, teologi, kunsthistorie, arkæologi og museologi bragt i dialog. Seminaret præsenterede et fortættet program med 4 hovedtalere, 4 opponenter og 3 ph.d.-studerende. I denne sammenhæng vil kun hovedtalernes oplæg blive kommenteret.

Disse fire talere bevægede sig på forskellig vis – og mere eller mindre direkte – omkring det centrale tema om erindringskonstruktioner. Sociologen Paul Connerton, der er en central figur i erindringsteorien, var valgt til at åbne seminaret. Han efterfulgtes af museumsmanden og arkitekten James Bradburne, der trak erindringstråde fra antikken til senrenæssancen. Herefter talte historikeren

Charles Hedrick om senantikken. Dagen blev afrundet af kirke- og reformationshistorikeren Andrew Spicer.

De tre ph.d.-studerende, der præsenterede nogle af deres forskningsresultater, var Troels Myrup Kristensen (AU), Gitte Lønstrup og Martin W. Jürgensen. Opponenten til de fire oplægsholdere var hhv. Sven Rune Havsteen, KU; Margrethe Floryan, Thorvaldsens Museum; Mette B. Bruun, KU og Birgitte Bøggild Johannsen, Nationalmuseet.

TRE SLAGS GLEMSEL

Den aldrende Paul Connertons oplæg blev et omdrejningspunkt for resten af seminaret, idet han på forfriskende vis udvidede begrebet 'glemsel' – og som en konsekvens heraf også 'erindring'. Oplægget var et kondensat af hans artikel 'Seven Types of Forgetting' (2008). Han pointerede, at mens det at huske betragtes som en dyd, associeres det at glemme oftest med utilstrækkelighed. Men glemslen har et overset positivt potentiale og kan være nødvendig for individuel og kollektiv fremdrift. Han fremhævede tre slags succesfuld glemsel. Først *foreskrevet glemsel* eller glemsel, som et samfund kan vedtage, mere eller mindre bevidst. Eksempelvis grækerne var bevidste om glemsel som fundamentet for fredelig sameksistens i polis. At huske nogle indbyggergruppers sejre og andres nederlag kunne nære splid og gruppedannelse blandt borgerne, og der blev ved konkrete lejligheder dikteret kollektiv glemsel. Betegnende for grækernes anderledes bevidsthed omkring dette begreb var der på Akropolis et alter indviet til Lethe, glemslens gudinde. Af nyere eksempler fremhævede Connerton årene efter Hitlers og Francos regimer i Tyskland og Spanien, hvor en mere implicit vedtaget strategi om glemsel for at kom-

me videre som samfund fandt sted. I forlængelse heraf bør det bemærkes, at Tyskland i 1990'erne gennemgik en interessant 'gen-erindringsproces' af den problematiske nazistiske fortid, hvorved denne nu synes at fundet en sund plads i den kollektive tyske erindring.

En anden slags glemsel kan fungere *konstituerende* for ny identitet. Ethvert individ og enhver gruppe er bundet sammen af en række normer. Når disse normer ændres, betragtes det ofte som et tab, men er det ikke nødvendigvis. At hæge om tidligere generationers livsværdier kan være en hindring for livsudfoldelsen i nutidens samfund. At huske detaljer om tidligere ægteskaber og seksuelle forhold kan forstyrre nuværende forhold. Denne type glemsel giver leverum.

En tredje slags glemsel er *fraspaltning af viden*, hvilken kan vise sig tiltagende nødvendig i nutidens dokumenterings- og arkiveringsvære samfund, som museerne jo nota bene i høj grad er del af. Mængden af viden og erindring, der produceres og fastholdes, er overvældende. Connerton bemærkede, at en basal evne til at strukturere ens liv kan komme til at handle mindre om, hvordan man indsamler viden end om, hvordan man skiller sig af med den igen!

ERINDRINGSHAVER I SENRENÆSSANCEN

Med blomstret silkevest, nærsynsbriller, net frisure og uforlignelig humor indtog James Bradburne dernæst talerstolen. Han er daglig leder af udstillingsbygningen Palazzo Strozzi i Firenze og har tidligere stået i spidsen for Museum für Angewandte Kunst i Frankfurt. Som udgangspunkt talte han om den antikke, græske ingeniør Heros betydning for senrenæssancen, men fandt afslutningsvis anledning til at tale om noget, der tilsyneladende lå

hans hjerte nærmere: museernes forhold til digitale medier samt spørgsmålet om de 'stemmer', museerne lukker ind på udstillingerne.

Bradburne bevægede sig på forskellig vis omkring erindringstemaet. En tråd i oplægget gik således på erindrings vandring, eksempelvis renæssancens erindring af Hero fra antikken. Hero var ikke sin tids fremmeste ingeniør, men i modsætning til dygtigere kolleger vandrede hans skrifter ad heldige veje og blev husket! Via Konstantinopel blev hans tekster fragtet til Venedig og herfra distribueret til den antikken-hungrende italienske renæssance.

En anden tråd var senrenæssancens haver. Flere af de fornemste haveanlæg var tematisk struktureret over det antikke skrift *Metamorphoses* af Ovid ("Ovids metamorfoser") og rummede iscenesættelser af Ovids fortællinger fra den græsk-romerske historie. Sideløbende med at bevæge sig omkring i haven, bevægede datidens betragtere sig således omkring i antikkens verden. Haven hidkaldt ånden fra antikken; den kaldte den heroiske antikke historie frem i erindringen.

For disse haver spillede Hero en rolle. Hans skrifter rummede manualer til at bygge snurrede *automata*, drevet af varm og kold luft: statuer der bevægede sig, gardiner der blev trukket for og fra, stenfugle der sang, springvand, vandorgler osv. Disse *automata* tiltrak senrenæssancens overklasse, der var optaget af naturmagi. Når de materielle genstande i haven bevægede sig, mente man i tråd med det herskende neoplatoniske verdensbillede, at den guddommelige ånd blæste heri. En tredje tråd i oplægget omhandlede derfor forholdet mellem kunstværkets skaber og beskuer. For mens beskuerne mente at se Ånden blæse i de animerede genstande, havde skaberne – inkl. op-havsmanden Hero o. 1600 år tidligere – en

186 ganske anden, nøgtern indsigt i de aldeles håndgribelige mekanismer, der satte genstandene i bevægelse.

Med et glimt i øjet mente Bradburne så, at han havde talt fyldestgørende om det, der berettigede ham til at komme til seminaret. Til folk i nutidens 'memory business' – museums-folk – adresserede han de sidste tråde i sit oplæg. Den ene om den digitale kultur. Hvordan tager vi vare på disse digitale kultur-produkter, der er mere flygtige end datidens papyrus- og pergamentruller? Den anden tråd om nutidens kunstproducenter og -brugere. Har museerne tilstrækkeligt fokus på brugerne og ikke kun kunstproducenterne, dvs. kunstnerne? Ikke mindst i den digitale kunst er brugerne en stor del af værket. Lukkes deres stemmer ind på museet?

DAMNATIO MEMORIAE

Charles Hedrick Jr. fra University of California, Santa Cruz, leverede dernæst et intenst og velstruktureret oplæg om senantikken som en brydningstid mellem antik og kristen tænkning. Mens dét at huske måske nok er en biologisk konstant, sagde Hedrick indledningsvis, er erindringens fænomenologi – altså opfattelsen af dét at huske – historisk foranderlig. Et af de mange kapitler i erindringens historie blev skrevet i senantikken med kristendommens opståen og udbredelse.

Kristendommen bragte nye tankesæt med sig ind i den græsk-romerske antikke verden. Det var en religion af konvertitter, og gav ifølge Hedrick liv til en ny opfattelse af mennesket som foranderligt eller som havende en forandringsmulighed i sit liv. For det kristne menneske var det ligefrem idealet at udvikle sig; at bevæge sig sjæleligt fra sit livs udgangspunkt til et højere, mere perfektioneret stade.

Germanicus, British Museum og kolossalhoved af gudinde, Nationalmuseet i Athen (s. 187). En anden form for kristen overskrivelse af den græsk-romerske fortid bestod i at ridse korsets tegn på statuer og derved kristne dem. Foto: Troels Myrup Kristensen.

Dette nye fokus på sjælelig *transformation* påvirkede hele forståelsen af begrebet erindring.

Mens vi i dag i udpræget grad forstår erindringer som skabende vores virkelighedsopfattelse, havde den græsk-romerske antik en ganske anden stabil, 'objektiv' forståelse af begrebet. Erindringer blev opfattet som en refleksion af virkeligheden og kunne derfor grundlæggende lige så lidt ændres, som de kunne være usande. Et menneske kunne naturligvis huske forkert eller glemme, men som udtryk for virkeligheden var erindringerne uantastelige. Med kristendommen fik individet en øget

188 betydning, og omkring år 400 e. Kr. ses en ny forståelse af erindringer som skabende af jeg'et (om end forståelsen af begrebet stadig er tættere på antikken end på moderne tænkning!). For kristne skribenter fra det 4. århundrede agerer begreber som erindringer, identitet mv. i udpræget grad dynamo i en selvransagende, sjælelig udviklingsproces. Kirkefaderen Augustin og hans berømte 'Bekendelser' er et eksempel herpå.

Med kristendommen opstod der altså et historisk nyt fokus på transformationer. Det gav sig også til kende i den materielle kultur.

Mod sine fjender praktiserede den romerske stat 'damnatio memoriae', udviskning fra hukommelsen. Denne stærkt vanærende skæbne overgik overvejende politiske personer efter deres død. Dommen 'damnatio memoriae' betød bl.a. forbud mod at nævne vedkommandes navn, udviskning af navnet i indskrifter og, vigtigt i denne sammenhæng, afhugning af hovedet på statuer, der forestillede personen. Man var tilsyneladende bevidst om, at personen i praksis reelt ikke blev glemt, men langt mere vanærende husket som dén, der blev dømt til glemsel! Den romerske praksis med afhugning af statuers hoveder har været velkendt i samtiden. Om end det på romerske statuer ofte er tydeligt, at hovedet ikke er originalt i forhold til kroppen, lader det til, at når statuen efterfølgende blev udstyret med et nyt hoved og på den måde genbrugt i en ny sammenhæng, fik den i samtidens opfattelse en frisk, ny identitet.

Senantikken kristne fortsatte den romerske damnatio memoriae-praksis – også afhugning af ikke-kristne statuers hoveder. Men hvor antikken som sagt fortolkede forandringen af statuen som en udviskning af dens oprindelige identitet, nyfortolkede de kristne processen som netop en transformation: et nyt betyd-

ningslag blev føjet til statuen. Statuen blev som en halshugget hedensk figur minde om en overvundet kultur. Den blev samtidig en parallel til det konverterede menneske, og den blev således et billede på kristendommens sejr over hedenskab.

ET GLEMT LANDSKAB AF HELLIGSTEDER

Andrew Spicer fra Brookes University i Oxford afsluttede seminaret med et oplæg om reformationstiden i Skotland fra omkring 1560 til 1660. Spicer gik tæt på den materielle kultur, idet han så på, hvordan denne periodes forsøg på at skabe ny identitet og glemme den katolske fortid medførte markante ændringer i det skotske kulturlandskab.

Kirker, klostre og kapeller blev udsat for ikonoklastiske udrensninger. I en proces til fremme af glemsel blev de rensat for altre, ikoner, hellige genstande og andet inventar, der knyttede sig til den katolske trospraksis. Der har været tendens til at fremstille denne proces som en ilter og øjeblikkelig udrensning, men sandheden er, at den ligesom i Danmark mestendels forløb som en langsom overskrivelsesproces.

I Skotland foregik overskrivelsen af den katolske fortid også på en større landskabelig skala. Det katolske senmiddelalderlige kulturlandskab var i Skotland som i resten af Europa mærket af steder, som havde betydning i den katolske troskultur: kirker, kapeller, pilgrimsruter, helbredende kilder, hellige træer mv. Disse helligdomme var i vidt omfang placeret i relation til naturen eller på steder, hvor religiøst betydningsfulde hændelser havde fundet sted, og troende opsøgte disse ofte fjernt beliggende steder. Dette kulturlandskab, der havde rødder i den keltiske kultur, blev udfordret af den nye reformerte tro, der ikke mente, at 'det

hellige' knyttede sig til bestemte steder, men til forsamlingen af troende, uanset hvor disse måtte befinde sig. Den nye trospraksis vægtede derfor istedet, at man forsamlede sig regelmæssigt og lokalt, dvs. til søndagsgudstjeneste i den lokale kirke. For at gennemtvinge denne nye trospraksis blev nogle af gamle, fjerntbeliggende kirker og kapeller revet ned eller brugt til at opføre nye kirker i tættere befolkede egne; andre faldt blot ad åre ud af brug og forfaldt. Man ønskede at neutralisere landskabets tegn på katolsk helgendyrkelse, pilgrimsvandring, naturhelbredelse og individuel kontemplativ praksis.

Det skotske landskab rummer dog stadig spor af den udviskede katolske fortid. Som i Danmark er størsteparten af landets sognekirker gamle katolske bygninger. Men også på øde egne finder man disse spor: selv om fjerntbeliggende kirker blev revet ned, fortsatte begravelsespladserne omkring bygningerne ofte med at være i brug. Endnu mere kuriøst er det, at da også dele af kirkebygningen efter datidens ritualer var gravplads, lod man ofte ved nedrivning dele af kirkebygningerne stå, ofte koret og/eller gulvet i korsskæringen. Som stiltfærdige erindringer om Skotlands udviskede katolske fortid ligger disse gravpladser og bygningsrester fortsat i det skotske landskab.

Med 7 kompetente og nærværende oplægsholdere samt 4 velforberedte opponenter bød seminaret på mulighed for en solid kulturfaglig vitaminindsprøjtning. Fra forskellige interessante vinkler blev der kastet lys over de problemstillinger, som arrangørerne ønskede at undersøge eller at få besvaret. Med det tætte program var tiden desværre for knap til en egentlig sammenfatning af de mange vinkler på dagens tema. Et klart billede af, at der sker noget med måden at erindre og at opfatte

erindring på, når normer og identitet er under forandring, tegnede sig imidlertid. Sammenstillingen af forskellige perioder tydeliggjorde, hvordan erindring tjener som redskab til at etablere ny identitet og danne nye kulturelle retningslinjer. Glemsel blev synliggjort som et redskab til at mane gamle tankemåder i jorden og skabe plads til nyt.

Til et velannonceret seminar med oplægsholdere af denne kaliber kan det undre, at fremmødet var relativt lille. Hele herligheden var gratis, og det blev afholdt i hjertet af hovedstaden. Ikke mindst for folk i 'the memory business' var det en oplagt horisontudvidelse og påfyldning af nye tanker.

Herunder følger en liste over, hvor visse af seminarets oplæg vil kunne findes, samt en liste over oplægsholderenes øvrige, relevante publikationer. Ønsker man endvidere at få belyst emnet i en dansk orienteret sammenhæng, kan den fine bog *Fortiden for tiden – genbrugskultur og kulturgjenbrug i dag* (Ellen Braae og Maria Fabricius Hansen, red., 2007) anbefales.

PUBLICEREDE OPLÆG FRA SEMINARET:

- Kristensen, Troels Myrup, "The Display of Statues in the Late Antique Cities of the Eastern Mediterranean: Reflections on Memory, Meaning, and Aesthetics", i: G. Speed & D. Sami (red.), *Debating Urbanism Within and Beyond the Walls. Life within and around towns from c. AD 300-700*. Leicester: Leicester Archaeology Monographs, 2009 (forventet)
- Lønstrup, Gitte, "Normativity and Memory in the making: the seven hills of the 'old' and the 'new' Rome", in: *The Religious Struggle over Religious Text in Antiquity*. Aarhus University Press, ultimo 2008 (forventet).

- 190 Bradburne, James M., "Local Heros – Memory in Action in the Late Renaissance Garden", *dette nummer af Nordisk Museologi*.
- Floryan, Margrethe: "*Gardens in memoriam and more*", *dette nummer af Nordisk Museologi*.

ØVRIG LITTERATUR:

- Connerton, Paul, "Seven Types of Forgetting", in: *Memory Studies*, Vol. 1, No. 1, 59-71, 2008.
- Connerton, Paul: *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Hedrick, Charles W. Jr.: *History and Silence: Purge and Rehabilitation in Late Antiquity*. University of Texas Press, Austin, 2000.
- Spicer, Andrew: *Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Ashgate, 2008.

**Line Suhr Marschner er mag. art i kunsthistorie og arbejder på freelancebasis.*

*Address: Sønderskovvej 15
4180 Sorø
E-mail: line@linemarschner.dk*